

Dr. SZABÓ T. E. ATTILA

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK ÉS A NÉPRAJZ HATÁRÁN

A hazai föld természeti kincseinek és népéletének felfedezése, feltárása során, a kutatások hőskorában számos nagy természettudós egyben úttörő néprajzos is volt. Példaként most elegendő a XVIII. század derekán már népi növényismeretet kutató „etnobotanikus” Benkő Józsefre, a múlt században Európában az elsők között néprajzi kiállítást és néprajzi múzeumot szervező Xántus Jánosra, a különösen sokoldalú Herman Ottóra, vagy az etnobotanikusként is jelentős nagy növénykutató Borbás Vincére emlékezni.

A tudományok fejlődéstörvénye szerint szigorodó szakosodás elseperte a természettudós néprajzosokat, és emiatt, megfelelő szakemberek híján a két tudomány határán izgalmas és jelentős területek maradtak parlagon.

Nem lehet célunk az elhanyagolt területek részletes felmérése. Itt csupán néhány összefüggést tudunk felvillantani; részletekre egy szűkebb szakterület, az etnobotanika példáján térünk csak ki.

I. A népelet mint a korszerű természettudomány kutatási tárgya

A hagyományos falusi életforma sajátosságainak ismerete a természettudományoknak is hasznos, illetve szükséges lehet. Így egy állattenyésztő vagy növénytermelő vidék gazdaságföldrajzi jellemzéséhez szervesen hozzátartozott, illetve még ma is hozzátartozik a paraszti gazdálkodásmódok leírása. Másrészt például a településforma, a gazdasági és lakóépületek egymással való kapcsolata, csoportosítása a gazdasági és társadalmi viszonyok mellett az adott terület földrajzi sajátosságaitól is függött, illetve függ még ma is (vö. Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, Dr. Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Bukarest 1972, 15. lap).

A főbb gazdasági növények termesztésének (gabona- vagy zöldségtermesztés, szénakészítés stb.) nemcsak néprajzi, de ökológiai, etológiai vetületei is vannak, sőt újabban külföldi (pl. Pierre Chaunu: *A klasszikus Európa*. 1971) és belföldi szerzők (Benkő Samu: *Murokország*. Bukarest 1972) történelmi jelenségek helyes értelmezésében is jelentőséget tulajdonítanak ennek a tényezőnek.

Sajnálatosan elhanyagolták a humánbiológiai kutatások összehangolását a szellemi néprajz körébe vágó olyan kérdésekkel, mint a házassági szokások, a házasulandók kora, az alkalmazott népi születésszabályozási módszerek, a kisközösségekben hagyományosan megengedett rokonházasságok foka stb. Ezen a ponton genetikusokat és orvosokat egyaránt érintő — de áttételekben a néprajzhoz is kapcsolódó — probléma a viszonylag zárt néprajzi egységek alapos humángenetikai felmérése. Ez a feladat azért sürgető, mert a családfák minden még élő idős tagja pótolhatatlan adatokat szolgáltathat a vizsgált néprajzi egység biológiai felméréséhez (sajátos jellegek elterjedése és öröklő-

désmenete, ikervizsgálatok, génfrekvencia-vizsgálatok, vérfehérjék, immunogenetika, bőrlécrendszer vizsgálatok, kóros öröklődésmenetek stb.; vö. Șt. M. Milcu — C. Maximilian: *Genetica umană*. București 1966). Ezek a kutatások, kiegészítve klasszikus antropológiai felmérésekkel és intelligencia-vizsgálatokkal, árnyaltabbá tehetik egy-egy vidék néprajzi képét, esetenként bizonyítékkal vagy cáfolattal szolgálva egy-egy feltételezéshez. Másrészt a hazai „beltenyésztett” emberközösségekből előbukkanó humángenetikai sajátosságok nemzetközileg is figyelemreméltó összehasonlítható adatokat tárhatnak fel.

II. Népi tapasztalat — a természettudományok bölcsője

A hagyományos természettudományok — állattan, növénytan, földrajz, meteorológia, csillagászat stb. —, valamint a gyakorlati élettudományok (orvos- és mezőgazdaságtudomány) kivétel nélkül a népi megfigyelésekig vezethetők vissza történetüket.

Az emberi tudás az ókor, illetőleg a középkor folyamán területenként, népcsoportonként és társadalmi kategóriákként változó időben és ütemben két egymástól fokozatosan elszigetelődő, eltérő irányba fejlődő tudásrétegre szakadt. Az egyik a népi megfigyelésekből kiinduló, ezeket kiegészítő és az eredményeket írásban rögzítő tulajdonképpeni tudomány, amely előtt nyitva állott a koronkénti és nemzetközi összehasonlítások javító, serkentő, termékenyítő lehetősége. A másik réteg a nyelvi, területi elszigeteltségben tovább élő, a kimondott szóban, a közösség emlékezetében bízó néphagyomány. Esetenként nem húzható a kettő közé merev határvonal, kölcsönösségek ma is megfigyelhetők. Mennél hagyományörzőbb egy terület népélete, mennél elszigeteltebben fejlődött az emberi tudás írott vonalától, annál nagyobb annak a lehetősége, hogy a tudomány számára ismeretlen, gyakorlatilag használható értékeket tartogat. A kínálkozó példák közül kiemelkedik dr. Nagy Miklós és Pap István *Bivalytenyésztés* c. alapvető könyve (Bukarest 1957), ez teljes egészében a népi tenyésztői tapasztalatokat és eredményeket összegezi. A népi állatismeret ebben az esetben a szemünk előtt vált modern szempontok szerint keretbe fogott, írott tudománnyá.

Az égitesteket először csillagképekbe rendszerező csillagászatnak is megvan a néprajzi vetülete (lásd pl. Szabó T. Attila: *Moldvai csángó csillagnevek = Nyelv és múlt*. Bukarest 1972). A nép geológiai megfigyelései olyan helynevekben jelentkeznek, amelyek esetenként geológus, földrajzos vagy geobotanikus számára is értékes támpontul szolgálhatnak. Ugyanez vonatkozik a vegetáció történetére utaló helynevekre (A *helynévgyűjtés jelentősége és módszere*, idézett mű 348. lap). A néphagyomány rögzített először szabályokba statisztikailag kimutatható általános meteorológiai jelenségeket, vagy helyi értékű időjárás, illetőleg fenológiai törvényszerűségeket (vö. *A természet időjelzése*. Bukarest 1967, 156—173.). E megfigyelések rendszerezése sem lehetséges összehasonlítható anyag híján.

A nép állatismerete az állattenyésztéssel, halászattal, vadászattal kapcsolatos tapasztalatok köré épül. Az állatok viselkedési módjára vo-

natkozó megfigyeléseknek, a tájfajták és helyi változatok biológiai tulajdonságainak, illetőleg ezek elterjedésének felmérése a zoológiát, mezőgazdaságot és a néprajzot is érinti. Figyelembe véve a behozott fajták rohamos terjedését, ez a munka már ma is csak részleges eredményeket ígér — különösen ami az ősi fajták elterjedésének felmérését illeti.

III. Etnobotanika

A jelen írás megszabott terjedelme, de a szerző illetékessége sem engedi, hogy itt a természettudomány és a néprajz határterületének teljes problematikáját bemutassuk. A szertefutó szálak érzékeltetésére, a történeti vonatkozások és az újabb eredmények bemutatására az etnobotanika — a népi növényismeret vizsgáló tudomány — kapcsán részletesebben kitérünk.

A növény és az ember között mindig szoros volt a kapcsolat; az etnobotanika a néprajz és a természettudomány egyik jelentős határterülete (vö. *Művelődés* 1972. 7. 18.). Ennek a kutatási iránynak régi hagyományai vannak nálunk, szerepet kapott már Melius Juhász Péter orvosbotanikai kézikönyvében (*Herbárium az fáknak, füveknek nevékről...* Kolozsvár 1578), Benkő József munkáiban (pl. *Nomenclatura vegetabilium*. Pozsony 1783). Czihák József és Szabó József Moldvában végeztek úttörő etnobotanikai kutatásokat (*Heil- und Nahrungsmittel, Farbstoffe, Nutz- und Hausgeräte, welche die Ostromanen, Moldauer und Walachen aus dem Pflanzenreich gewinnen*. Flora; Regensburg 1863). 1902-ben Bukarestben jelent meg Zach Panțu monografikus munkája, *Plantele cunoscute de poporul român*. Az újabbkori erdélyi szász etnobotanikai munkák közül kiemelhetjük Fr. Krauss Beszterce környékének szász népi növényismeretét felmérő kötetét (*Nösnerländische Pflanzennamen*. Beszterce 1943). 1968-ban Al. Borza rendszerezte az eddigi eredményeket (*Dictionar etnobotanic*. București), kötete — amelynek Nyárády Antal és Péterfi István is munkatársai voltak — nagy mennyiségű magyar anyagot is tartalmaz.

A magyar anyag rendszeres összegyűjtése a szép hagyományok ellenére nem haladt tervszerűen. Vigh Károlynak a Szilágy megyei gyűjtésén (Kolozsvár 1958), Gazda Klára idevágó közlésén (*Adatok a sepsiszentkirályi gyűjtögető gazdálkodáshoz*. Aluta 1970. I. 421.), illetve Horváth István magyarórdi adatain (*Magyarórdi toronyalja*. Kolozsvár 1971) kívül nincs tudomásunk más, szűkebb területre vonatkozó rendszeres feldolgozásról. Tervszerű kutatás dr. Rácz Gábornak és munkacsoportjának a jóvoltából csupán az etnobotanika egyik speciális területén, a népgyógyászat kutatásában folyik; eredményeik bibliográfiáját 1971-ben a *Gyógy- és illó-olajos növények, A Marosvásárhelyi Gyógyszerészeti Kar munkaegyütteseinek közleményei 1951—1971* című kiadvány foglalja össze.

1972-ben alkalom kínálkozott az eddigi adatok kiegészítésére és ellenőrzésére akkor, amikor az Országos Pionírtanács hetilapja etnográfiai versenyeinek folytatásaként gyógynövénygyűjtő verseny megindítását tervezte. A várható tudományos értékeket mérlegelve, a

részletes versenyfeltételek kidolgozása során a szervezők jónak látták, ha nem korlátozzák a versenyzők figyelmét a gyógynövényekre, hanem arra ösztönzik a jelentkezőket, hogy figyeljenek mindarra, ami környezetük népi növényismeretével kapcsolatos. Az egységesítő módszertani utasításokat (mint versenyfeltételeket) a *Jóbarát* 1972-es számai közölték.

A versenyre több mint négyezer herbáriumlap és ezekhez mellékelt leírás érkezett be az ország különböző vidékeiről, elsősorban a Székelyföldről. Ez már ebben a formájában is egy herbárium-szekrényt kitevő, önálló etnobotanikai anyagot jelent. Amint az várható volt, a herbáriumok nagy része kevesebb ritka, de annál több közönséges növényfajt tartalmaz (bár érkeztek be a nép által ismert és használt ritka, illetve endemikus növények is, pl. *Serratula Wolffii* Andrae, *Hepatica transsilvanica* Fuss, *Helleborus purpurascens* W. et K. stb.). Megjegyzendő egyébként, hogy a legközönségesebb fajok botanikai, mikroszisztematikai változékonysága gyakran kevésbé ismert, így a gyűjteményeknek botanikai értéke is van. Másrészt ezeknek a fajoknak sem ismerjük biztosan a névváltozatait, illetve a nevek földrajzi elterjedését (vö. például Szabó T. Attila: *Bazsárlózsa, bazsarózsa — A szó és az ember*. Bukarest 1971, 275.).

Az etnobotanikai verseny szerteágazó eredményeit szépen példázza a népi növénynevekre vonatkozó ismereteink gyarapodása. Az *Achillea millefolium* L. faj csoport esetében (hivatalos magyar neve Priszter-Csapody: *Magyar növénynevek szótára*, 1966 szerint *cickafark*), Alexandru Borza (1968) Erdélyből hat magyar nevet említ. Ezek közül csupán egy szerepel az etnobotanikai versenyre beérkezett anyagban, a továbbiak (ezerlevelűfű, ördögborda, cickafarok, macskafarok, báránfarkúfű, pulykafarkúfű, pulykavirág, cicafarok) nem szerepelnek ezzel a fajjal kapcsolatban. Jávorka Sándor népi növényneveket (sajnos a források feltüntetése nélkül) bőven idéző határozójában (*Magyar Flóra*, 1925) említett 11 név közül mindössze egy és egy névváltozat azonosítható az újabb anyagban érkezett nevekkal.

Sorolhatnók hosszan a sokszor lélegzetállítóan érdekes példákat annak bizonyítására, milyen értékes anyaggal gazdagította, illetve gazdagíthatja a rendszeres etnobotanikai kutatás néprajzi és néprajzi ismereteinket, a magyar—román—német nyelvi kölcsönhatás szép példáit is megcsillogtatva.

A népgyógyászatra tekintve a gondosan összeállított gyűjteményekben már eddig is számos értékes leírás került egy helyre. Ezek közül Csathó Éva (Csíkszentimre) gyűjtésének egyetlen adatát emelném ki példaként: a herbáriumlapon gyantából készült, gyolcsra ragasztott sebtapaszminták, a naplóban ezek elkészítésének pontos receptje, használati módjának leírása szerepel, annak feltüntetésével, hogy melyiket használták frissen vágott és melyiket már gennyes sebre. Megkockáztatható az az állítás, hogy itt a régi székely harcászat egy érdekes tárgyi emléke bukkant elő.

Az árapataki (Kovászna megye) Lőrinczi testvérek kiemelkedően gazdag gyűjteményében egyebek között például a festőnövényekről

szerepelnek értékes adatok; a naplólapokon több növényi festék receptjét az így festett fonalminták kísérik.

Az 1972-ben megindult etnobotanikai gyűjtőmozgalomban egybekevert anyag már mai formájában is megérdemli, hogy növény- és jegyzetgyűjteményét az országban egyedülálló és a maga nemében párját ritkító etnobotanikai herbáriumban őrizzük meg; gondoskodjunk a gyűjtemény folyamatos fejlesztéséről és szakszerű gondozásáról. A múzeumi elhelyezés Árkoson (Kovászna megye) az Agronómus ház (illetőleg majd a tervezett mezőgazdasági múzeum) leltárában néprajzi és mezőgazdasági vonatkozásai miatt indokolt. Sajnálatos módon Románia sok botanikailag és néprajzilag egyaránt érdekes, a nemzetiségi egymásrahatás tanulmányozása szempontjából izgalmas földrajzi területről, Bánátból, Bihar, Szatmár, Szilágy, Beszterce-Naszód, Fehér, Hunyad megyéből, a csángók közül vagy az Erdélyi Mezőségről csak igen szerény összehasonlító anyaggal rendelkezünk. Másrészt mindaddig a néprajzot és a biológiát egyaránt érintő fontos területek, mint az ősi természetfajták vagy a szellemtudományokat is érdeklő, növényvilággal kapcsolatos babonák és hiedelmek továbbra is felgyűjtetlenek.

A hiányok pótlása érdekében az egybegyűlt etnobotanikai herbárium mellett ajánlatos volna egy évi etnobotanikai vándordíj kiírása az adatok rendszeres, szervezett pótlása érdekében.

A népi növényismeret kutatása — kis részterület a természettudományok és a néprajz határán. Előrelendítéséhez lelkes adatgyűjtő műkedvelők is sikeresen hozzájárulhatnak. A modern természettudományok szempontjainak, módszereinek alkalmazása néprajzi tájegységeink kutatásában csak nagyobb munkacsoportok feladata lehet, olyan munkacsoportoké, amelyekben immár külön-külön szakosított kutatók végzik korszerűen azokat a feladatokat, amelyekre száz esztendővel ezelőtt egy-egy természettudós-néprajzos még egyedül vállalkozhatott.